

Egy „szeminarista” feljegyzései

Nagybátyám már élemedett korú aggastyán; magányosan él, vidéki elvonultságban. Évek múlnak el, hogy találkoznánk, s minden alkalommal újra és újra elcsodálkozom, amikor anyám hosszás unszolására (mondjuk, fiatal felnőtt korom óta már nem nagyon kellett unszólnia) végre meglátogatom, hogy mennyire nem talál fogást rajta az idő; mindig ugyanolyannak látom, mint – teszem azt – három évvel azelőtt, amikor utoljára nála jártam. Mindannyiszor egyenes tartással, lendületes járással, szellemileg frissen, a világra kíváncsi, fürkésző s átható tekintettel fogad. Évtizedekig az úgynevezett „klerikális reakció” bomlasztó és kártevő munkáját folytatta „mely klerikális reakció – mint köztudott – az imperialisták ötödik hadoszlopának legfontosabb támasza, s ebbéli minőségének megfelelően hivatott aknamunkájával aláásni a dolgozó nép egységét, munkakedvét, fegyelmét, hogy megrendítse Pártunk és Kormányunk iránti bizalmát, és ily módon segítse az imperialista háborús uszítók terveit”. E besorolásnak nagybátyám formailag teljes mértékben megfelelt, lévén latin nyelvet és irodalmat oktató szerzetes tanár (akárcsak neves elődje: Jedlik Ányos); ellene sohasem tiltakozott, szót nem emelt; a hatósági zaklatásokból eredő megpróbáltatásait föl nem emlegette; ha pontos akarok lenni: mindezeket szóra se méltatta. Amennyiben a nevét most ideírnám, sokaknak inkább irodalmárként lenne ismerős – ha egyáltalán.

Minden nála tett látogatásom mondhatni, pontról-pontra azonos forgatókönyv szerint zajlott. Érkezés szigorúan a délelőtti folyamán, lehetőleg 11 óra körül. Ebéd pontban 12-kor; az asztalon ezüst, az a német mintájú dudoros, nehéz, mintha minden darab (kanál, villa, kés, de még a fűszertartók és a szalvétagyűrű is) egy számmal nagyobb lenne a kelleténél. Az étkezés végeztével csendes pihenő (nagybátyám visszavonul egy, uszkuve másfél órára szunyókálni, ritkább esetben, amikor nem nyomja el annyira az ebéd utáni „buzgóság”, herbáriumát rendezgetni). Délután háromtól séta (ősereg fák alatt kanyargó ösvényeken) a kertben, függetlenül az évszaktól, s amely programot csak szélsőséges időjárási körülmények módosíthatják; fél ötkor (nem ötkor!) tea, utána szivar, kvaterkázás a sötét tónusú, recsegő parkettás, faburkolatú könyvtárszobában vacsoráig. (Édeskés szivarfüst lebegő, szürke és öregkék szalagjai illatoznak.) Vacsora hatkor. Ezt követően szabadfoglalkozás, kötetlen időbeosztással, ami évek tapasztalata szerint mindig is a délután elkezdett diskurzus folytatását jelenti.

Azonban a hangsúlyozottan szoros napirend és minden egyéb formáság csak körítésül szolgált a kora délutántól késő éjszakába nyúló, olykor hajnalig tartó beszélgetéseinkhez. Beszélgetést mondok, holott én jobbára csak (egyszemélyes) hallgatósága voltam nagybátyám lenyűgöző művelődéstörténeti anyagot mozgató, széleskörű olvasottságról és elmélyült, rendszeres tudásról tanúskodó monológjainak. Gondolatai leggyakrabban a könyvek, az irodalom körül forogtak, felemlgetve elmúlt korok feledésbe merült tanítómestereit és műveit, amely műveket már elvéve, csak kevesek, leginkább a hasonszórú *beavatottak* (továbbá: megszállottak,

sznokok és kékharisnyák) olvassák. Egy-egy ilyen látogatásom szellemi hozadéka felért akár egy egyetemi szintű bölcsész kurzussal. Akárhányszor felidézem valamelyik nála töltött hétvégemet, s e látogatások alkalmával megmutatkozó szeretetreméltó alakját, megnyerő személyiségét, hajlékony és egyáltalán nem „papos”, főleg nem „kenetteljes” szellemiségét és habitusát, mindannyiszor óhatatlanul arra a következtetésre jutok, hogy sokkal inkább karakteres és jellegzetesen sajátos világi szellemmel megáldott ember ő, inkább hangsúlyozottan világias életszemlélettel, mintsem hivatásából ez a bevett, megszokott elvárásoknak megfelelően következne vagy evidensen (?) elvárható volna. Könnyen elgondolható, hogy néhány évszázada, ilyen egyéni világszemléletű, a kanonikus eszmeiséget és elfogadottságokat negligáló (itt vegyük most vallási–teológiai értelemben is ezt), majdhogynem eretnek gondolatokért mihamar máglyán végezhetné volna. De hallgassuk inkább őt magát:

„Mint arról számos esetben meggyőződhetél, könyvtárszobám falait jórészt olyan könyvespolcok foglalják el, melyeken latin munkák sorakoznak, olyan írók művei, akiket az egyetemi oktatás hivatalosan deklarált, kanonizált értékrendje szerint dekadenseknek, esetleg másodvonalbelieknek szoktak nevezni. Az a latin nyelv, melyet e nagytiszteletű egyetemi tanár kollégák előszeretettel és megátalkodott csökönyösséggel a nagy század latinságának szoktak volt nevezni, megvallom, kevésbé izgat, igen ritka esetben csigázza szellememet. Nem ajzza fel, úgymond nyelvi gurmandságomat és érzékenységet az olyan összezsugorodott, összeszáradt idióma, mely előre kiszámított, sohase változtatható fordulatokra épít, a nyelvtanában semmi kecsesség, színei és árnyalatai fakók és szegényesek. Ezen a nyelven, melyet agyoncsiszoltak, finomra simítgattak, s amelynek megnyesegették azokat a darabos, nyers, de gyakran élénk kifejezéseit, melyek az előző korokból származtak, legföljebb fennkölt általánosságokat, tétova közhelyeket lehet mondani, melyet unos-untalan hajtogattak már a szónokok és a költők, s oly érdektelenséget sugároz magából, olyan halálos unalmat, hogy a nyelvészet terén egészen a XVII. század második feléhez (XIV. Lajos századának francia stílusához) kellett elérkezni, hogy egy ugyanolyan szándékolt férfiatlanságot, ugyanolyan ünnepélyesen elbágyadt, enervált és szürke stílust lelhesen a kutató, de akár (és nyilván ugyanígy) az értő olvasó is. Vegyük példának a lány Vergiliust, akit dicső és érdemdús professzoraink a mantuai hatyúnak szoktak aposztrofálni, ami persze orbitális tévedés, egy makacsul berögződött koholmány, mert hiszen Vergilius nem is Mantuában, hanem a várostól 4 kilométerre, délre található, ókori nevén Andes faluban született. Ő az én szememben a legszörnyűbb fennhéjázó, aki módfelett előkelősködőnek mutatkozik, finomkodóan modorosnak, a legbaljóslatúbb és legunalmasabb figurának, akit az ókor csak életre hívott. Kétségbeesésbe kergetnek kényeskedő, kimosdatott, felpiperézett pásztorai, akik mérhetetlen mennyiségben árasztják ránk a hosszadalmas és jeges verssorokat; az Orpheusa, akit a költő a könnyező fülemüléhez hasonlít, az Aristeusa, aki a méhek miatt pityereg, az Aeneasa, ez a mulya és kenetteljes személyiség, aki mint valami árnyékfigura andalog, nehézkes mozdulatokkal a gyengén összeszerkesztett, elégtelenül megolajozott költeményben. Azok az unalmas sü-

letlenségek, melyeket ezek a vértelen marionett bábfigurák egymás között beszélnek a színpalak mögött, még hagyján is. Elfogadnám még azokat a Homéroszból, Theokritoszból, Enniusból, Lucretiusból szemérmetlenül elcsent részleteket, azt a közönséges és arcátlan irodalmi plágiumot is, az Aeneis második énekét, mely – Macrobius felfedezése szerint – csaknem szóról szóra le van másolva Pisander egyik költeményéből, és akceptálnám a sok-sok ének egyéb, szinte hihetetlen és elmondhatatlan ürességét is. De valósággal lúdbőrzik a hátam a hexameterektől, melyek úgy kopognak, mint esőben a bádogtető, mint valami vastag falú, pálcával ütögetett üres alumíniumkanna, és az aggályos, száraz verstan változhatatlan törvénye szerint zúdul rám – óvatlan olvasóra – a súlyos szavak tömkelege. Meg kell mondjam, irtózom a nyikorgó és modoros verseknek a szövevényétől, melyek mindig mintegy hivatalos hangon szólalnak meg, túlon túl tisztelik a nyelvtant, fázom a gépiesen ütemező, elszabdalt versektől, melyeket az elmaradhatatlan sormetszet nyír ketté, s végül unos-untalan ugyanazon fogás mintájára fejeződnek meg. Valósággal kínpadra feszít, amikor hallom ezt az egyhangú verselést, mely valaha Catullus pompás hámorában edződött meg, de már nincs benne se képzelet, se virtus, se irgalmasság, ellenben tele van tömködve henye szavakkal, verstöltelékkel, mindig egyforma és előre kiszámítható, az újdonság erejét hírből sem ismerő sorpótlékokkal. A nyomorult »homéroszi jelző« pedig untalanul vissza-visszatér, anélkül, hogy egyáltalán jelezne, vagy láttatna valamit, s visszatér a zeneietlen és lapos szóképzés is, amely szókincsről külön szegénységi bizonyítványt lehetne kiállítani.”

Mint az eddigiekből kiviláglik, nagybátyám Vergilius iránti bámulata, mondhatni, meglehetősen mérsékelt volt, ám ha lehet folytatni a sort, és szóba hozni további auktorokat, még kevésbé vonzódott Ovidiusnak – állítása szerint – „félreérthetetlen disznóságai” iránt, és zsigerből utálta Horatius „bumfordi báját”, „kétségbeejtő mafla fecsegését”, aki „egy élemedett bohóc talmi sikamlósságában tetszeleg magának”.

Hasonlóképpen nem volt elragadtatva (innen től mellőzöm az idézőjeleket!) az öreg Bagolyborsó Cicero (cicertől nevezve a bagolyborsó [voltaképpen: ‘Cicer arietinum’] ültetéséért. Plin. n. h. 18, 3) mozgalmas, igékkel bőségesen telepakolt prózájától, üres hasonlataitól és hiú, badar elkalandozásaitól. Egyáltalán nem tetszetek hányaveti és hencgő megszólításai, hazafiaskodó idétlenségeinek áradata, puffogó szónoklatainak dagálya, húsos, jól táplált, de elhízott, csont és velő nélküli stílusának súlyos tömege és a mondatot nyitó hosszú határozószók elviselhetetlen salakja. A hosszadalmas körmondatok unalmas formulája, amelyeket csak ügyelbajjal tudott összekapcsolni egy-egy – olykor nem is a leggondosabban megválasztott s ebből kifolyólag nyilván nem is a leghelyénvalóbb – kötőszóval. Végül éppúgy nem kedvelte fárasztó tautológiáit, mondandója kifejtésének redundáns módját sem. De legalább így utálta Caesart is, aki híres tömör szűkszavúsága okán. Ki nem állhatta, mert az ellenkező végletet (mármint a dagályosság és szószaporítás fordítottját) sivárnak és undoknak találta, amely nézete szerint csak az emlékezet hiányos működéséből fakadhat, valami hihetetlen és illetlen szellemi székrekedésből származhat.

Mindent egybevéve, nem talált szellemi kielégülést sem ezekben az írókban, sem azokban, akikben az általa álirodalmároknak és önhitt fölkenteknek minősített

személyek örömeiket lelik: Senecában, aki fennhéjázó és betegesen sápadt, sem Titus Liviusban, aki szenvedő és mesterkél, mindazonáltal fejedelminek akar látszani, de Sallustiusban sem, aki mégis színesebb, mint a többiek. Továbbá Suetoniusban sem, aki mirigyos, sűrűvérű és heves; se Tacitusban, aki szűkszavúságában a legingerültebb, a legfanyarabb, és (jó: ezt írjuk a javára) mindegyikük között a legacélosabb.

A verseket illetően Juvenalis – bár volt néhány szigorral megkomponált, összefogott költeménye – hidegen hagyta; Persius pedig ugyanígy nem hatott rá, pedig olykor néhány titokzatos célzása, sejtetése felvillanyozta. Nem olvasta (egyszer, valamikor, ám esztétikai mérlegének serpenyőjében akkoron könnyűnek találtattak, s emiatt azóta se) Tibullust, Terentium, Propertium, sem Stacium, Quintilius, Martialis, a Pliniusokat sem, de még csak Plautust sem, akinek újdonságoktól, meglepő fordulatoktól, összetett szavaktól és kicsinyítő képzőktől hemzsegő, de nem túltengő stílusa tetszett volna neki, ám a sikamlósnál durvább komikuma, vasos és fűszeres bárdolatlansága visszariasztotta.

Nagybátyám – saját bevallása szerint – egy időben Lucanus nyelve iránt kezdett érdeklődni, mert ez a nyelv már áradó volt, kifejező és kevésbé elkényszerezett. Ez a megmunkált fegyverzet, ezek a veretes, zománcozott és ékszerekkel kirakott versek már rabul ejtették őt is. Mindazonáltal a formának kizárólagos fontossága, a csengő-bongó hangzatosságok, az érces zengzetek mégsem tudták jótékonyan elfedni, hogy az írónak nincs egyetlen figyelemreméltó gondolata, és hogy a *Pharsalia* egy merő bombasztikus dagály, pátosz és fellegzőség.

Az az auktor, akit igazán becsben tartott, aki végérvényesen elhódította őt Lucanus hangzatos művei mellől, nos, ez a kivételezett, ez a *valaki* Petronius volt.

Petronius – ahogy nagybátyám látta és láttatta őt – mesterkéletlenül kifinomult, éles megfigyelő és elemző, csodálatra méltóan választékos és érzékletesen festői. Nyugodt zavartalansággal, páratlan felülmúlhatatlansággal, ellenszenv és gyűlölködés nélkül írja le Rómának mindennapi életét, meséli el a *Satyricon* kis vígságos fejezeteiben a kor szokásait. Rendre feljegyzí a tényeket, határozott formában eleveníti meg – és ezáltal mintegy a szemünk előtt pergeti le – a nép egyszerű és igénytelen életét, mindennapi történeteit, megmutatkozó vadállatias vágyait, üzekedő szenvedélyét. Itt vonaglik a kor társadalma a bordélynak is beillő patriciusi villákban, amelyekben orcátlan a fényűzés, örült a gazdagság, a bűn, és ugyanez a fertő zajlik a szegényes fogadóknak, vendégházakban, ahol poloskás és dült ágyak díszletezik a bestialitást. Itt vannak ezek az alávaló imposztorok, mint például Eumolpus és Ascyllus, akik éppen valami nagy szerencsét orrontanak; a vén kéjencek, illetlenül feltűrt ruhában, fehér ólomfestékkel sápasztott vagy paprikapirosra pingált arccal; a serdült ifjoncok, akik romlottan pufókak és kifésültek; a hisztérikus görcsökben fetregő nők; az örökség után futkosók, akik felajánlják szép és makulátlan tetsző (hazudott) fiaikat és leányaikat az örökhagyók parázna céljaira. Mindannyian megmutatkoznak a könyv lapjain, vitatkoznak a sikátorokban, utcákon és fórumokon; fürdőkbe járnak és verekszenek, mint valami marionettszínházban.

Mindezeket pedig furcsa, kevert jassznyelven meséli el a szerző, amely nyelvnek használatában kibillenthetetlenül biztos, és a stílus magában foglalja az összes nyelvjárásokat. Kölcsönvesz kifejezéseket, szólásokat, szólásmondásokat minden nyelvtől, amely ekkor Rómában hömpölyög, miközben figyelmen kívül hagy min-

den határt, levetkőzi az úgynevezett „nagy” századnak összes béklyóit és mindenki a tulajdon nyelvét beszéli. A nevelésben nem részesült rabszolga a csöcselék latinságát, az utca tolvajnyelvét; az idegenek az afrikai, a szír és a görög nyelvtől elkorcsosult barbár tájszólást; a megátalkodott pedánsok, a könyvmolyok a talmi, utánzott szavak zagyvalékát. Ezeket az embereket egyetlenegy, jól megválasztott vonással jellemzi a költő, amint például az asztalra tehénkednek, részegen összevissza fecsegnek mindenféle izetlenséget, agyalágyult életbölcösségeket, nem helyénvaló kijelentéseket tesznek, és eltorzult pofázmányukat Trimalchio felé fordítják. Trimalchio, aki mélázva, elmélyülten piszkálja a fogát, éjjeliedényt ajánlgat a társaságnak; a gyomornak, a beleknek az egészségéről locsog, s eltűzött, széles gesztusokkal felszólítja túlhevült, avagy az italtól már elbágyadt, kókadozó kedves vendégeit, hogy ők se igen zavartassák magukat az evést és ürítkezést illetően.

Ez a realiztikus mű megragadta nagybátyám képzeletét, mert az eleven római életből eléje tárult egy darab. Úgy értelmezte, a szerző nem akart művével se reformálni, sem pedig szatírárt írni. Nincs kimondott célja és nincs deklarált erkölcsiége vagy úgynevezett erkölcsi üzenete sem. Ez a bonyodalom és határozott célú cselekmény nélküli történet a szodomai akasztófavirágok kalandjait tárja szemünk elé. Nyugodt finomsággal boncolja a szerelmespárok örömeit és fájdalmait, festi egy elaggott műveltség, egy meghasadt birodalom bűneit, tündöklő ékszeres nyelven, anélkül, hogy valami magyarázatot fűzne hozzá, anélkül, hogy helyeselné, vagy gáncsolná alakjainak cselekedetét és gondolatait. Nagybátyám a stílus árnyalt finomságában, a megfigyelés élességében, a módszer és megvalósítás biztonságában és biztosságában (ami nem ugyanaz!) bizonyos közeledést és érdekes hasonlóságot vélt felfedezni azokkal a premodern, modern (ám semmiképp nem posztmodern!) alkotókkal, akiket kiváltképp kedvelt.

Petronius után latin könyvgyűjteménye a keresztény időszak második századába lépett, átugorva a szónokló Frontont, aki avatag, gyengén szerkesztett és hanyagul megválogatott kifejezéseivel akart hatni, figyelmen kívül hagyva Aulus Gellius *Attikai éjszakáit*, aki Fronton tanítványa és barátja; eleven eszű, mozgékony, vizslató szellemű, de írói stílusa émelyítő. Aztán a könyvgyűjtemény megállapodott Apuleiusnál, akinek egy 1624-es amszterdami kiadását őrizte.

Ez az afrikai gyönyörködtette. *Metamorphosis*aiban a latin nyelv a legmagasabb oromra hágott. A nyelv masszív anyagot sodort magával, különböző vizeket (minden hordalékukkal), amelyek a latin tartományokból egy mederbe folytak, és mindmegannyin elkeveredtek, elvegyültek egymással valami furcsa és különös, majdnem új színben. A modorosságok, a latin társadalom új titkai Afrikának római szögletében új szavakban nyilvánultak meg, amelyeket a társalgás tett szükségessé. Aztán mulattatta őt ennek a – feltételezése szerint – kövér embernek a kedélyessége és délszaki túlsága is. Úgy tetszett, ez az író egy évődő és vidám nagypapa, aki meglehetősen bölcsességre is szert tett a keresztény hitvitázók mellett, akik ugyanabban a században éltek, mint például az álmosítóan unalmas Minucius Felix, ez az álklasszikus, aki *Octavius*ában még Cicero-szerű vaskos áradatokkal él, vagy Tertullianus is, akit inkább ritka kiadása miatt tartott a könyvtárában, mint magáért a munkáiért.

Jóllehet, eléggé járatos volt a teológiában, a montanistáknak a Katolikus Egyház ellen való vitái, valamint a Gnóizsról szóló polémiák hidegen hagyták. Hasonlóan hidegen hagyta Tertullianus is, bár a stílusa érdekes, a nyelve tömör, tele van

fordulatokkal és melléknévi igenevekkel, ellentétek zaklatják, szójátékok, csattanók tüzdelik, és a jogi tudomány köréből és a görög egyházatyák nyelvéből kiszemezgetett szavak cifrázzák. De azért alig-alig, csak nagyritkán nyitotta fel az *Apologeticát* és a *Türelemről való értekezést*. Legföljebb pár oldalt olvasott a *De cultu feminarum* című munkájából, ahol Tertullianus dorgálja a nőket, hogy ne hordjanak ékszereket és drága kelméket, főleg ne értéktelen csecsebecséket; megtiltja nekik a szépítőszeres használatát, mert velük akarják úgymond javítani, botor módon mintegy kiegészíteni és szebbé tenni a természetet.

Ezek az eszmék, amelyek homlokegyenest ellenkeztek az övéivel, mosolyra fakasztották. Aztán Tertullianusnak a karthágói érsekségen való szereplése bizonyos édes álmódzásba ringatta. Az ember jobban érdekelte, mint a munkái.

Az egyházatya háborgó időkben élt, amelyeket szörnyűséges zavarok ráztak, Caracalla, Macrin alatt, mikor a híres főpap, Heliogabalus tobzódott. Tertullianus nyugodtan készítette szónoklatait, hitágazati iratait, védőbeszédeit, erkölcsi prédikációit, míg a római birodalom alapjaiban rázkódott, és Ázsia örülete, a pogányság mocska dúsan hömpölygött. Ekkor – mindezek árnyékában, semmitől sem zavartatva – csodálatos hidegvérrel ajánlja a testi megtartóztatást, az egyszerű eledeleket, a nem fényűző ruházkodást. Ezenközben, tőle nem messze Heliogabalus (igazi nevén Varius Avitus Bassianus) ezüstporban és aranyfövényben járkal, fejét pápai koronával ékesíti, súlyos drágakövek és ékszerek díszítik („...*Sok nehéz aranyhím terheli...*”) ruháját, heréltek veszik körül, női kézimunkákkal van elfoglalva, császárnőnek (?) nevezeti magát, este pedig császárt választ magának, legszívesebben a borbélyok, a kukták és a cirkuszi kocsihajtók közül.

Ez az ellentét elbájolta. A latin nyelv pedig, amely Petronius alatt elérte lehető teljes érettségét, lassankint bomladozni kezdett. Helyet kért benne a keresztény uralom, amely új eszméket, új szavakat, eddig nem használt szerkezeteket, ismeretlen igéket, lombikban kotyvasztott ízű jelzőket, elvont és különleges kifejezéseket használt, amelyek eddig nem fordultak elő a római nyelvben. Tertullianus volt az, aki első ízben használta mindezeket. Ellenben mikor ezt a szétfolyó nyelvet tovább művelték – Tertullianus után – tanítványai, Cyprianus, Arnobius és a nehézkes Lactantius, elvesztette minden varázsát. Akkor még tökéletlen és tompa volt, ügyetlenül visszatért a cicerói körmondatokhoz, ezeknek pedig nem volt meg az a sajátos zamata, amelyet a kereszténység illata ad a IV. és a rákövetkező századokban a pogány nyelvnek, amely széthull, mint az elhamvad, kihűlt parázs, és ugyanakkor morzsálódik el, amidőn a régi világ műveltsége, ugyanakkor dől össze, amikor a barbárok betörése miatt a századok során megrothadt birodalmak is összeomlanak.

A III. századot egyetlen keresztény költő képviselte, a Gazából származó Commodius. A *Carmen apologeticum*, amelyet 259-ben írt, az utasításoknak afféle foglalata, ezeket akrosztichonokkal cifrázott és népszerű hexameterekben fogalmazta meg. A sorok metszete pontosan megvan, mint a hősi versekben, ellenben a költő nem törődött se a szótagok számával, se a hiátusokkal, és gyakran rímekbe csendítette össze a sorokat, mint ahogy ez az egyházi latinságban később is meglehetősen gyakran előfordult.

Ezek a feszes, sötét, vad versek, amelyek hemzsegték az utcai nyelv kifejezéseitől – azoktól a szavaktól, amelyeket eredeti értelmükből kivetkőztetett –, lekötötték nagybátyám figyelmét, még talán jobban érdekelték, mint Ammianus Marcellius és

Aurelius Victor történetíróknak már elkásásodott és elcsibészesedett nyelve, valamint Symmachusnak, a levélírónak és Macrobiusnak, a compilatornak (de nem kompilatornak!) és nyelvésznek a munkája. Ezeket a verseket többre becsülte az igazi mértékes verseknél, ama cifrázott és fölséges nyelvnél is, melyen Claudius, Rutilius és Ausonius írt.

Ők voltak akkoriban a művészet ismert és elismert mesterei. A haldokló római birodalmat ők töltötték be sóhajukkal és kiáltásukkal. Ausonius az ő *Cento Nuptialis*ával és a *Mosella* című dús és ékes költeményével, Rutilius a Rómának szentelt himnuszával és a zsidók, valamint a papok ellen írt átkaival s az Itáliából Galliába szóló útikönyvével, ahol már bizonyos, az utazás során megtapasztalt élményeket, benyomásokat sikerült rögzítenie, mint például a tétova tájakat, amelyek a vízben tükröződnek, a párák játékát és a hegyeket sejtelmesen (és talán misztikusan is) koszorúzó ködöt.

Claudius afféle második Lucanus, aki az egész negyedik században uralkodik. Verseinek rettenetes trombitahangjával feleleveníti az ókori gestát, gesztikát és költészetet. Ez a költő dördülő és zengzetes hexameterait kovácsolja, egyetlen ütéssel kalapálja ki – szikrák koszorújában – a jelzőt, s művét hatalmas lendülettel, a beleélés maximumán magasba lendíti. (Nagybátyám előszeretettel adta elő mondandóját – mintha valóban előadást tartana szeppent és lenyüggözve ámuló hallgatóságának – kicsit emelt, oratori hangon és szemléletes nyelven, ám olykor előfordult, hogy a szituáció hevében némileg túlzásokba esett.)

De vissza Claudiushoz! A rongyokká szétfosló nyugat-római birodalomban, a meg-megisméltlódó vérengzések csávájában, a barbárok örökös fenyegetései közepe, akik most csapatosan nyüzsögnek a birodalom recsegő kapui előtt, Proserpina elszöktetéséről énekel, élénk színeket lehel verseire, aztán minden fellobbanó tűzével együtt belesüpped abba a sötétségbe, amely elnyeli a világot.

A pogányság feléled benne, újra megszólaltatja még utolsó harsonáját, felemeli utolsó nagy költőt a kereszténység felé, amely ezután teljesen birtokba veszi a nyelvet, és mindörökre a művészet elfogadott, megkérdőjelezhetetlen és egyedülálló mesterévé lesz. Paulinusszal, Ausonius tanítványával, Juvenusszal, a spanyol pappal, aki versekbe írja át az evangéliumokat, Victoriussal, a *Maccabeusok* szerzőjével, Sanctus Burdigalensisszel, aki egy Vergiliust utánzó pásztorkölteményében Egon és Buculus pásztorokkal elpanaszoltatja a nyájak betegségét. És a többi szentekkel, a poitiers-i Hilarusszal, az emészthetetlen prédikációk szerzőjével, ezzel az unalmas keresztény Ciceróval, Damasusszal, a tömör epigrammák gyárosával, Jeromossal, a *Vulgata* fordítójával és ellenfelével, Vigilantusszal, aki megtámadja a szentek kultuszát, a csodákkal, a böjtökkel való visszaélést, és már prédikál a szerzetesi fogadalmak és a papok nótlensége ellen, oly érveket használva, amelyeket az elkövetkezendő korok majd még ismételten elő-elővesznek.

Végre az ötödik században Ágoston következik, Hippo püspöke. Szent Ágostont nagybátyám nagyon jól ismerte, hiszen ő volt az egyház leghíresebb írója, az őskereszténység megalapítója, akit a katolikusok fő-fő tekintélynek tartanak, egy fölényes mestert tisztelnek benne. Őt se nagyon forgatta már, bár megénekelte a *Vallomásaiban* a földtől való undort, és sóhajos irgalma az *Isten városában* igyekezett elcsitítani a század szörnyűséges szomorúságát, azzal, hogy egy jobb sors csillapító ígérését helyezte kilátásba. Abban az időben, amikor nagybátyám megújuló szándékkal újra a teológiával kezdett behatóbban foglalkozni, és ismét ta-

nulmányozni kezdte Szent Ágoston munkáit, már jócskán benne járt a korban, fáradt volt és megcsömörlött Augustinus prédikációitól, a sirámainál, az eleve elrendeltetéstől és a kegyről szóló elméleteitől s azoktól a harcoktól, amelyeket a szakadárak ellen folytatott.

Jobban szerette lapozgatni Prudencius *Psychomachiáját*, aki az allegorikus költeményt feltalálta, és a középkorban korlátlanul uralkodik majd. Kedvelte azonkívül Sidonius Apollinarius munkáit is, akinek ötletekkel, csattanókkal, archaizmusokkal, rejtélyekkel megspékelt levelezése valósággal elbűvölte. Szívesen olvasta újra azokat a dicsőhimnuszokat, melyekben ez a püspök nagy hangon idézgeti a pogányság isteneit; nem vetette meg e szakmányban gyártott költészet kényeskedését és hátsó gondolatait, amelyeket egy ügyes gépész irányít, gondozva a masinát, olajozva a kerekeit, ki-kitalálva olykor valami bonyolult és ritka furcsaságot is.

Sidonius után Merobaudesius himnusz-költőt is olvasgatta. Aztán Sedulius, a rímes költemények és A. B. C. himnuszok szerzőjét, akinek munkáiból bizonyos részleteket átvett az egyház is, az istentisztelet számára. Marius Victort, akinek *Az erkölcsök elfajzásáról* szóló értekezése helyyel-közzel foszfor- vagy inkább talán magnéziumszerűen fellángoló versektől világlik meg, majd a pella Paulinust, az *Eucharisticon* költőjét, végül Orientiust, Auch püspökét, aki az *Intő leveleinek* disztichonjaiban megrója a nők kikapósságát, és azt állítja, hogy a női ábrázatok veszejtik el az emberiséget.

Nagybátyám szerfölött érdeklődött az ekkori latinság iránt is, mikor a nyelv teljesen megrothadt, cafatokban csüngött, elvesztette tagjait, a test foszladozott, úgy, hogy alig maradt valami szilárd alkotóeleme, apró részecskéje, amelyet a keresztények aztán lemetéltek és bepácoltak új stílusuk sós levébe. (Ezt a passzust igyekeztem nagybátyám elmondásának híven megfelelően felidézni, mindazonáltal a továbbiakban hagyom inkább kommentálatlanul.)

Az ötödik század második fele következik, az a borzalmas korszak, amikor szörnyű megrázkódtatások forgatják fel a világot. A barbárok végigdúlják Galliát; Róma, amelyet a vizigótok fosztogatnak, megbénult. A birodalom úgy érezte, hogy az élet megfagy benne; látta Nyugatot és Keletet – a két véget –, amint vérben vergődnek, és napról napra jobban elernyednek.

Ebben az általános feloszlásban, a mindig meg-megismétlődő császárgyilkosságokban, a vérengzések zajában – amelyektől Európa egyik sarkától a másikig iszamos – borzalmas hurrá harsan fel, elfojtva a kicsinyes lármát, elnémítva minden hangot. A Duna partjain sokmillió ember kocog kistermetű, igénytelen kinézetű lován, patkánybőrből összeöltögetett köpenyében, jönnek a förtelmes tatárok, óriás fejükkel, tömpe orrukkal, sebhelyektől és forradásoktól összekaristoltt állukkal, csupasz, sárgaságos arcukkal, és fürgén, hasmánt kúsznak előre, valóságos forgószelet árasztva az egész birodalomra. (Félreértés ne essék, ez még nem a Dzsingisz kán vagy Batu kán vezette, a XIII. század első felében Ázsia belsejéből elindult néparadat, amely mongolok és tatárok keveréke volt, a „kutyafejű tatár”, mint ismeretes, s akiknek Muhi utáni lemészárlásunkat és szétszóratásunkat, a Duna vonaláig, majd tovább történő előnyomulásuk során oly igen keserültük.)

Ügetésük porában, a tűzvész füstjében minden eltűnt. Sötétség szállt a világra, és a megrökönyödött népek reszketve burkolóztak hallgatásba, amint végigvonult mennydörgős lármájával a rémületes forgotag. A hunok hordája elpusztította Európát, Galliára vetette magát, aztán összezúzódott Châlons síkjain, ahol Aetius egy

szörnyű mérkőzésben legyűrte a megveszekedett csürhét. A síkot egészen elöntötte a vér, mint valami bíbor tenger fodrozódott, kétszáz ezer hullá zárta el az útját, törte meg a lendületét annak az emberlavinának, amely útjából kitérülve, mint vilámlám csapott Itáliára, ahol az elpusztított városok úgy lobogtak az égre, mint éjszakában felgyújtott szénakazlak.

A nyugatrómai birodalom összeomlott a csapás alatt. Az a haldokló élet, amelyet magával vonzott, bambán, a szemébe, kilobbant. Immáron úgy rémlett, közeledik a jövendőmondók és próféták által számtalanszor kilátásba helyezett világvége. Azokat a városokat, amelyekről Attila, Isten ostora, világnak pörölye (Atilla, flagellum Dei, malleus orbis) megfeledezett, az éhínség és a döghalál tizedelte meg. Azt kellett hinni, hogy a latin nyelv is elpusztult a világ romjai alatt.

Evek múltak el, míg a barbár tájszólások kristályosodni kezdtek, formát öltöttek, igazi nyelvekké váltak. E világomlásból megmenekült a latin nyelv a kolostorok által, és most a zárdákban, a plébániákon húzódott meg. Itt-ott néhány költő tűnt fel hébe-hóba, lagymatag és hideg költők: az afrikai Dracontius, a *Hexameron*jával, Claudius Mamertius szertartási költeményeivel, a bécsi Avitus, aztán az életrajzírók, mint Ennodius, aki elmondja az éles szemű és tisztelt diplomata, a becsületes és virrasztó pásztor, Szent Epiphánus csodáit. Eugippus Szent Severusnak páratlanul érdekfeszítő és lenyűgöző élettörténetét meséli el. Ő, mint titokzatos remete, mint önsanyargató, alázatos hívő jelent meg az irgalom angyalaként a síró népeknek, amelyek majdnem belebolondultak már a fájdalomba és a jajveszékelésbe. Veranius kis értekezést készített az önmegtartóztatásról, Aurelianus és Ferreolus az egyházi törvényeket állította össze, Rotherius, a történetíró, a hunokról szóló történetéről híres (?), amely sajnos elveszett.

A következő századok munkái már gyéribben voltak megtalálhatók nagybátyám könyvtárában. A hatodik századot Fortunatus képviselte, a portiers-i püspök, akinek himnuszait szerette meg és a *Vexilla regis*ét, amelyet a latin nyelv régi tetejéből vágott ki, aztán egyházi aromákkal fűszerezett. Itt volt aztán Boethius is, az agg Gergely és Jornandes.

Aztán a VII. és VIII. században – Fredegairé és a Pál diakónus latin krónikáin, valamint Bangor karéneskönyvében tartalmazott költeményeken kívül, amelyben néha megnézte a Szent Comgill tiszteletére írott betűrendes és egyrímű himnuszt – az irodalom majdnem kizárólag szentek életrajzából állt, a Szent Columban legendájából, amelyet Jónás szerzetes írt, a boldog Cuthbert legendájából, amelyet egy lindisfarni névtelen barát jegyzetei alapján Beda, a Tiszteletreméltó szerkesztett. Az unalom pillanataiban egyházi írók munkáit lapozgatta. Újra és újra böngészgette Szent Rustica és Szent Radegunda életrajzát: az előbbit Defensorius ligugéi pap, utóbbit pedig Baudonivia, egy szegény és gyermeteg poitiers-i apáca írta.

De a latin és angolszász irodalom különös, ám a maguk módján izgalmas és érdekfeszítő munkái jobban vonzották: Adhelme-nek, Tatwine-nek, Eusebiusnak, Symposius és leszármazottjainak enigmái, különösen a Szent Bonifácus szerkesztette rejtvények, amelyeket akrosztichonos szakokban írt, és a megfejtésüket a verssorok kezdőbetűi adták.

E két század múltán érdeklődése megtorpant, majdhogynem kihuny. Általában nem szerette a karolingi latin írók nehéz tömegét, az Alcuinokat és az Eginhardokat. Ellenben kedvelte a IX. század nyelvét, a szentgalli, frechulfi és reginói névtelenek krónikáit. Abbo le Courbének Párizs ostromáról írt költeményét, a *Hor-*

tulust, Walafrid Strabo bencésnek tanító költeményét, amelynek a tökről – mint a termékenység jelképéről – szóló fejezete kedvre derítette. Hasonlóan szívesen olvasta Ermold le Noir költeményét, amely Kegyes Lajos tetteit írja meg, rendes hexameterekben, komor, majdnem fekete stílusban, megvasalt latinsággal, amelyet mintegy a monostorok szenteltvizében edzettek, itt-ott az érzelmek salakjával a kemény ércben. Aztán olvassatta Macr Floridus versét is, *De viribus herbarum*, ez különösen költői receptjeivel mulattatta, és azzal, hogy milyen furcsa, különleges képességeket tulajdonít egyes palántáknak és bizonyos virágoknak. Például a gégevirágot ökörvérrel kell elkeverni és a terhes nő hasaaljára helyezni, mire az rögtön fiúgyermeket szül; a borics főzetét meleg vízbe csöpögtetve szétpárolog az ebédlőben és felvidámítja a háznépet, s csakúgy a vendégeket.

Nem említem néhány különös, nem is osztályozható kötetét, a modernül rendhagyó vagy keltezéstelen, illetve a kiadó feltüntetése nélküli könyveket, a kabbalisztikus, orvostudományi és növénytan munkákat. Migne különböző egyházi kiadványait, amelyek ritka keresztény költeményeket és Wernsdorff kisebb latin költőtől összeállított antológiáját tartalmazzák. Meursiust se említem, Forberg klasszikus erotológiájának kézikönyvét se, a gyóntatók használatára való moechiálogiát és diaconalokat se (de hát most látom, mégis főlemlítem majd' mindegyiket!), amelyeket csak nagyritkán porolt le, hogy ímmel-ámmal olykor mégis kézbe vegye őket. Nagy általánosságban latin könyvtára csak a X. századig terjedt.

És a keresztény nyelvezet érdekessége, bonyolult gyermekessége itt valóban megszűnt. A bölcselők és skolaszták dagályossága, a középkor logomachiája kapott lábra. Egyre gyarapodott és dalmahodott a krónikák és történeti könyvek léha és üres halmaza, az oklevelek garmadája, cikornyás irkafirkája, s vége szakadt annak a szerzetesi dadogó bájnak és kedvesen pompás ügyetlenségnek, amely az ókori költészet maradványaiból afféle jámbor vegyes felvágottat készített. Nem voltak többé izesen finom igék, tömjénillatú főnevek, furcsa, különleges jelzők, amelyeket mintha színaranyból kanyarítottak volna, a gót ékszerek barbár és bájos stílusában. Megszűntek az ódon kiadások, amelyeket nagybátyám olyannyira szeretett és ártatlan odaadással becézgetett. Áthidalva a múlt korokat, egy ugrással keresztüllépve a századokat, könyvespolcain nyomban azok a könyvek kezdtek sorakozni, amelyek a jelen század (beleértve nyilván a múlt századot, sőt, engedtesék meg, vegyük még hozzá a „hosszú” XIX. század utolsó harmadát is) magyar és világirodalmát képviselik, magyarul és a megjelenés eredeti nyelvén.

Mindezen emlékezéseket csak azért bátorkodtam elősorolni, mert a következő hétvégén, szíves invitálásának eleget téve, hosszú idő múltán újra meglátogatom nagybátyámat. Meggyőződésem, hogy ez alkalommal is részeltet majd gáláns vendéglátásában, és nem kevésbé abban a rá olyannyira jellemző epés és vitriolos, mindazonáltal pazarul sziporkázó stílusban előadott szellemi traktában, amiért – mit tagadjam, buzgón, boldog és izgatott várakozásban számlálva a napokat – odamegyek.

Koncz Károly